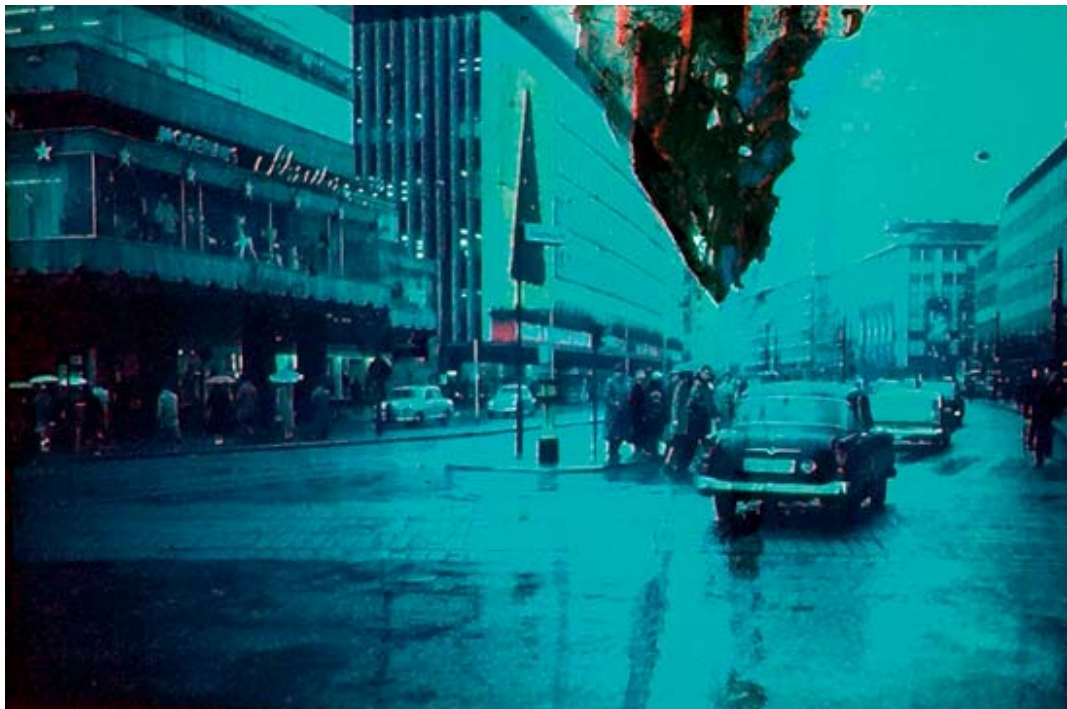

Έρ ε ι σ μ α / Ereisma

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

*Περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*

*Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History,
Department of History and Ethnology*

Τεύχος 2 / Issue 2

Δεκέμβριος 2021 / December 2021

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

ISSN: 2732-6195

© Απαγορεύεται κάθε αναπαραγωγή του υλικού του περιοδικού χωρίς την αναφορά στον συγγραφέα, τον τίτλο του άρθρου και το τεύχος καθώς και τις σελίδες του περιοδικού *Έρεισμα για την Ιστορία*.

© Any reference to the content of the articles of the journal should state the writer, the title of the article and the issue number and pages of the journal *Ereisma for History*.

Εικόνα εξωφύλλου © **Φιόνα Μουζακίτη** | Cover photo © **Fiona Mouzakiti**, *Oblivion*, 34x25, μικτή τεχνική, lightbox.

Ευχαριστούμε την Φιόνα Μουζακίτη για την παραχώρηση του έργου του εξωφύλλου.

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA *για την Ιστορία* Ετήσιο επιστημονικό περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Ιστορικής Εκπαίδευσης του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης • **Διεύθυνση έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου • **Επιστημονική επιτροπή:** Ελπίδα Βόγλη, Βασίλης Δαλκαβούκης, Βασιλική Κράββα, Ελεονώρα Ναξίδου, Άγγελος Παληκίδης, Κυριάκος Σγουρόπουλος, Αθηνά Συριάτου, Παναγιώτα Τζιβάρα, Γιώργος Τσιγάρας, Νικόλαος Χρύσης • **Επιτροπή έκδοσης:** Σπύρος Κακουριώτης, Κρυσταλλία Μαρκάκη, Αθηνά Συριάτου, Κατερίνα Τσέκου • **Επικοινωνία:** Π. Τσαλδάρη 1, 69 100, Κομοτηνή | asyriato@he.duth.gr • **ISSN:** 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA *for History* Annual Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History and Historical Education of the Department of History and Ethnology, Democritus University of Thrace • **Editor in Chief:** Athena Syriatou • **Editorial Committee:** Nikolaos Chrissis, Vassilis Dalkavoukis, Vassiliki Kravva, Eleonora Naxidou, Angelos Palikidis, Kyriakos Sgouropoulos, Athena Syriatou, Giorgos Tsigaras, Panagiota Tzivara, Elpida Vogli • **Issue Editors:** Spyros Kakouriotis, Krystallia Markaki, Athena Syriatou, Katerina Tsekou • **Contact:** 1, P. Tsaldari, 69 100, Komotini | asyriato@he.duth.gr • **ISSN:** 2732-6195

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / TABLE OF CONTENTS

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΙΛΤΖΑΝΙΔΟΥ, Γυναικείες δωρεές σε ναούς της υστεροβυζαντινής περιόδου: Παραδείγματα από τη βυζαντινή Λακωνία.....	7
ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΟΥΡΗΣ, Βρετανοί αποικιακοί αξιωματούχοι στην Αίγυπτο μετά το 1882: Συμβιβασμοί και μεταρρυθμιστικά οράματα.....	23
ΕΥΣΤΑΘΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Ιστορικές αποτυπώσεις και εθνικές αναπαραστάσεις στον λόγο λογοτεχνικών κειμένων των σχολικών εγχειριδίων: Η περίπτωση των <i>Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων</i> της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1923).....	31
ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΚΟΥΡΙΩΤΗΣ, Η προσφυγική κρίση της δεκαετίας του 1930 μέσα από το παράδειγμα της Γαλλίας.....	44
ΑΝΝΑ ΜΠΑΤΖΕΛΗ, Το Ολοκαύτωμα στις υπό βουλγαρική κατοχή περιοχές της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας (1941-1943).....	61
ΜΑΡΙΑ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ, Αναπαραστάσεις πολέμου, δημόσια γλυπτική και το βλέμμα των μαθητών. Η περίπτωση της Καβάλας.....	75
ΚΩΣΤΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Παίζοντας με την Ιστορία: Τα σύγχρονα επιτραπέζια παιχνίδια ως φορείς δημόσιας ιστορίας. Θερμοί και ψυχροί πόλεμοι, προβληματικές αποτυπώσεις και πολιτική ατζέντα.....	85
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΤΟΡΤΟΜΑΝΗ, Sakis Gekas, <i>Xenocracy</i>	100
ΑΝΝΑ ΠΑΛΗΚΙΔΟΥ, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, <i>Ανεπιθύμητο παρελθόν</i>	104
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ/ABSTRACTS.....	108

**Βρετανοί αποικιακοί αξιωματούχοι στην Αίγυπτο μετά το 1882:
συμβιβασμοί και μεταρρυθμιστικά οράματα**

Χρήστος Μπούρης

Υπ. διδάκτωρ, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ

Μετά τον Σεπτέμβριο του 1882 και την κατάπνιξη από τις βρετανικές δυνάμεις του εθνικιστικού κινήματος του Αραμπί πασά, η βρετανική παρουσία στην Αίγυπτο παγιώθηκε και ο έλεγχος του αιγυπτιακού κράτους πέρασε στους Βρετανούς.¹ Πρέπει εντούτοις να υπογραμμιστεί ότι η Αίγυπτος παρέμεινε, τυπικά βέβαια και όχι ουσιαστικά, υπό τον έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ η Βρετανία δεν την προσάρτησε επίσημα στις κτήσεις της διατηρώντας την ως ένα άτυπο προτεκτοράτο.² γεγονός που δεν την εμπόδισε να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο επί του συνόλου των κρατικών υποθέσεων, και ο πρεσβευτής και ειδικός επιτετραμμένος της, sir Evelyn Baring,³ αναδείχθηκε ουσιαστικός κυβερνήτης της Αιγύπτου ελέγχοντας την κυβέρνησή της και τη λειτουργία του δημοσίου.⁴ Η πραγματική αιτία της βρετανικής επέμβασης δεν απασχολεί το παρόν άρθρο, όμως κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι ανάμεσα στους ιστορικούς έχουν επικρατήσει δύο απόψεις. Η πρώτη θέλει τους Βρετανούς να στοχεύουν με τη δράση τους στη διασφάλιση της διώρυγας του Σουέζ καθώς αποτελούσε δίοδο επικοινωνίας με την Ινδία,⁵ ενώ η δεύτερη υποστηρίζει ότι κεντρική βρετανική στόχευση ήταν η εξασφάλιση της πληρωμής των ομο-

¹ Για μια συνοπτική παρουσίαση των πολιτικών συνθηκών που οδήγησαν στη βρετανική παρέμβαση και εκστρατεία στην Αίγυπτο βλέπε M. W. Daly (επιμ.), «The Cambridge History of Egypt», Volume Two, *Modern Egypt. From 1517 to the End of the Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, σ. 217-238. Για τη βρετανική εκστρατεία από τη σκοπιά της στρατιωτικής ιστορίας βλέπε Byron Farwell, *Queen Victoria's Little Wars*, W. W. Norton & Company, New York and London, 1985, σ. 253-269. Τέλος, σημαντικό έργο για τη μελέτη του χειδικού καθεστώτος καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα μέχρι και το 1879 αποτελεί το εξής: F. Robert Hunter, *Egypt under the Khedives 1805-1879, From Household Government to Modern Bureaucracy*, The American University in Cairo Press, Cairo, 1999.

² Η αγγλόφωνη βιβλιογραφία χρησιμοποιεί τον όρο «Veiled Protectorate». Αξίζει να σημειωθεί ότι το καθεστώς της Αιγύπτου, ενώ παρουσιάζει ομοιότητες με την έμμεση κυριαρχία των Βρετανών σε περιπτώσεις «αυτόνομων» κρατιδίων στην Ινδία, μπορεί να χαρακτηριστεί ως *sui generis*. Afaf Lutfi al-Sayyid-Marsot, «The British Occupation of Egypt from 1882», *The Oxford History of The British Empire, The Nineteenth Century*, Andrew Porter (ed.), Oxford University Press, Oxford and New York, 1999, σ. 655.

Σύμφωνα με τον Mowat, παρά το γεγονός ότι η Αίγυπτος καταλήφθηκε από τα βρετανικά στρατεύματα το 1882, το προτεκτοράτο ανακηρύχθηκε άτυπα στις 4 Ιανουαρίου του 1884, όταν ο υπουργός εξωτερικών Granville διακήρυξε ότι η κυβέρνηση της Αιγύπτου όφειλε να εναρμονίζεται με τις βρετανικές υποδείξεις σε όλα τα ζητήματα άσκησης πολιτικής χωρίς να τις αναγνωρίζεται το δικαίωμα υιοθέτησης διαφορετικής στάσης. R. C. Mowat, «From Liberalism to Imperialism: The Case of Egypt 1875-1887», *The Historical Journal*, Vol. 16, No. 1 (March 1973), σ. 117.

³ Το 1892 του αποδόθηκε ο τίτλος του κόμη του Cromer. Έτσι οι αναφορές στο πρόσωπό του εντός της σχετικής βιβλιογραφίας εναλλάσσονται μεταξύ του ονόματος και του τίτλου του.

⁴ Robert L. Tignor, *Egypt, A Short History*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010, σ. 228.

⁵ Άποψη που επικράτησε στους βρετανικούς στρατιωτικούς κύκλους, οι οποίοι μετά το 1882 στρέφονταν κατά της βρετανικής αποχώρησης από την Αίγυπτο επικαλούμενοι τη στρατηγική σημασία της διώρυγας του Σουέζ και της διατήρησης της ναυτικής βάσης της Αλεξάνδρειας. Lutfi, «The British Occupation», ό.π., σ. 654.

λογιούχων του αιγυπτιακού δημοσίου, οι οποίοι θα βρίσκονταν σε επισφαλή θέση με την επικράτηση του κινήματος του Αραμπί,⁶ κινήματος εθνικιστικού τύπου, κεντρικό σύνθημα του οποίου ήταν «η Αίγυπτος στους Αιγύπτιους». Αν ο αιγύπτιος αξιωματικός αναλάμβανε την εξουσία, το ενδεχόμενο αθέτησης της πληρωμής των χρεών του αιγυπτιακού δημοσίου προς τους ευρωπαϊούς δανειστές του φάνταζε μια ιδιαίτερα πιθανή εξέλιξη.⁷

Η βρετανική επέμβαση στις αιγυπτιακές υποθέσεις προ του 1882 καθώς και η κατάληψη της χώρας έπειτα από την εκστρατεία εναντίον του Αραμπί δεν αποτελούσε μια προεπιλημμένη απόφαση των βρετανικών πολιτικών κύκλων, αλλά μάλλον επιβλήθηκε από τις περιστάσεις και την ανάγκη υιοθέτησης μιας πραγματιστικής εξωτερικής πολιτικής. Το Φιλελεύθερο Κόμμα, που κυβερνούσε τη Βρετανία το 1882, υπό το πρίσμα της επιρροής των θέσεων του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού του Richard Cobden,⁸ αποστρεφόταν τις αποικιακές κατακτήσεις εστιάζοντας στην επίτευξη οικονομικής ευημερίας και ακολουθούσε ακραιφνώς την αρχή του ελεύθερου εμπορίου επιδιώκοντας την αποψίλωση των μέτρων οικονομικού και εμπορικού προστατευτισμού σε παγκόσμιο επίπεδο.⁹ Σε αυτό το πλαίσιο, δεν προκαλεί εντύπωση ότι το 1877 ο ηγέτης των Φιλελευθέρων αρθρογράφων στο περιοδικό «The Nineteenth Century» εξέφραζε την πεποίθηση ότι η κατάκτηση της Αιγύπτου θα οδηγούσε τη Βρετανία σε περαιτέρω αποικιακές περιπέτειες στην Αφρική επιφέροντας απόκλιση από τον στόχο της δημιουργίας μιας αυτοκρατορίας που θα βασιζόταν υπεράνω όλων στην ηθική της υπεροχή.¹⁰ Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το φυλλάδιο που δημοσίευσε το 1878 ο sir Louis Mallet, μόνιμος γραμματέας του Υπουργείου Ινδίας, με τίτλο *Egypt*, το οποίο ανέλυε τις δυσμενείς συνθήκες που θα προέκυπταν σε περίπτωση που η Βρετανία ενέτασσε την Αίγυπτο στην αποικιακή της αυτοκρατορία. Ειδικότερα θεωρούσε ότι θα προκαλούσε την ανάπτυξη έντονου ανταγωνισμού με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις, θα οδηγούσε στο ξέσπασμα κατακτητικών πολέμων στην Αφρική, ενώ υπογράμιζε ότι η κοινωνική και ηθική πρόοδος της Βρετανίας καθυστερούσε εξαιτίας μιας ομάδας που περιλάμβανε συντηρητικούς πολιτικούς που υποστήριζαν τον ιμπεριαλισμό και αποικιακούς αξιωματούχους που ευνοούσαν την επέκταση της αυτοκρατορίας και τη διακυβέρνηση των υποτελών της με δεσποτικό τρόπο, κάτι που δεν αντιστοιχούσε, κατά τον ίδιο, στη βρετανική δημοκρατική παράδοση. Ουσιαστικά υποστήριζε ότι η υιοθέτηση μιας επιθετικής αυτοκρατορικής πολιτικής θα έστρεφε το ενδιαφέρον της πολιτικής τάξης πέρα από την επίλυση των κοινωνικών ζητημάτων της μητρόπολης.¹¹

Παρά την επιρροή αυτής της φιλελεύθερης γραμμής σκέψης, ήταν η βρετανική φιλελεύθερη κυβέρνηση του Gladstone αυτή που τελικά αποφάσισε να επέμβει στρατιωτικά στην Αίγυπτο, ανταποκρινόμενη στα κελεύσματα μιας ρεαλιστικής πολιτικής προσέγγισης, παραμερίζοντας συγχρόνως τον ιδεαλισμό και ανταποκρινόμενη στα αιτήματα των

⁶ C. C. Eldridge (επιμ.), *British Imperialism in the Nineteenth Century*, Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 1989, σ. 89.

⁷ Lutfi, *ό.π.*, σ. 653.

⁸ Για τον βίο και τη δράση του Richard Cobden βλέπε Nicholas C. Edsall, *Richard Cobden. Independent Radical*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2014 και Wendy Hinde, *Richard Cobden: A Victorian Outsider*, New Haven: Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1987.

⁹ Mowat, «From Liberalism to Imperialism», *ό.π.*, σ. 109-110.

¹⁰ William Ewart Gladstone, «Aggression on Egypt and Freedom in the East», *The Nineteenth Century*, Vol. 2 (August 1877), σ. 149-166.

¹¹ Mowat, «From Liberalism to Imperialism», *ό.π.*, σ. 110-112.

βρετανικών ελίτ για προστασία των συμφερόντων τους στην Αίγυπτο.¹² Ο ιδεαλισμός αυτός βέβαια τροποποιήθηκε, επιδιώκοντας την πολιτική, διοικητική και οικονομική εξυγίανση του αιγυπτιακού κράτους και αποτέλεσε μία σταθερά εντός του πλαισίου των αντιλήψεων των βρετανών διοικητικών αξιωματούχων που κλήθηκαν να υπηρετήσουν στην Αίγυπτο με προεξάρχοντα τον ίδιο τον Baring, ο οποίος ανήκε στον κύκλο του Mallet.¹³ ο Baring βέβαια ακολούθησε τελικά μια διαφορετική πορεία δράσης τασσόμενος υπέρ μιας μακρόχρονης διατήρησης της Αιγύπτου υπό βρετανικό έλεγχο, κάτι που θεωρούσε ως εχέγγυο για την πρόοδο της αιγυπτιακής κοινωνίας.

Έχοντας εξετάσει το ιδεολογικό πλαίσιο γύρω από τη βρετανική επέμβαση στην Αίγυπτο, η παρούσα ανάλυση μπορεί πλέον να εστιάσει στην κεντρική της θεματική, που έγκειται στη διερεύνηση των θέσεων και της στάσης των βρετανών διοικητικών αξιωματούχων, που κλήθηκαν να υπηρετήσουν εκεί, ως προς την αιγυπτιακή κοινωνία και την κατάσταση των αιγυπτιακών δημοσίων υπηρεσιών ως φορέων υλοποίησης των απαραίτητων για την οικονομική και διοικητική εξυγίανση μεταρρυθμιστικών εγχειρημάτων. Αρχικά φαίνεται να αισιοδοξούσαν αναφορικά με την υλοποίηση και τα αποτελέσματα των προτεινόμενων μεταρρυθμίσεων, ωστόσο με το πέρασμα του χρόνου έγινε σαφές ότι δεν επρόκειτο για ένα εύκολο έργο, καθώς η Αίγυπτος αποτελούσε ιδιάζουσα περίπτωση στην οποία ναι μεν παρουσιαζόταν κάποια σύγκλιση των διοικητικών μηχανισμών με τη Δύση, αλλά συγχρόνως οι τοπικές παραδόσεις και τα έθιμα καθιστούσαν δυσχερή την υιοθέτηση περαιτέρω διοικητικών και δημοσιονομικών μεταρρυθμίσεων.

Ως κύριες πηγές, που θεωρούνται συγχρόνως ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικές, θα χρησιμοποιηθούν: το έργο *Modern Egypt*¹⁴ του sir Evelyn Baring, επικεφαλής της βρετανικής διπλωματικής αποστολής στην Αίγυπτο και άτυπου κυβερνήτη της από το 1883 ως το 1907, το πόνημα *England and Egypt*¹⁵ του Alfred Milner, υφυπουργού Οικονομικών της Αιγύπτου από το 1889 (η θητεία του διήρκεσε τέσσερα χρόνια), ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απεικόνιση της καθημερινής ζωής ενός βρετανού αξιωματούχου στην Αίγυπτο μέσα από το έργο *The Leisure of an Egyptian Official*¹⁶ του λόρδου Edward Cecil, ο οποίος είχε υπηρετήσει αρκετά χρόνια στην αιγυπτιακή διοίκηση. Αξίζει να σημειωθεί ότι το έργο αυτό δεν προοριζόταν για δημοσίευση, στοιχείο που του δίνει ιδιαίτερη σημασία ως προς την παρουσίαση του περιεχομένου του.

¹² Το ζήτημα της Αιγύπτου αποτέλεσε αντικείμενο ζωνρών συζητήσεων και κύριο θέμα στον βρετανικό τύπο της εποχής, ο οποίος δεν ενέκρινε, στο σύνολο του, την επέμβαση στην Αίγυπτο. Σε δημοσιογραφικό επίπεδο ένθερμος υποστηρικτής της κατάληψης και διατήρησης της Αιγύπτου υπό βρετανική κυριαρχία αναδείχθηκε ο Edward Dicey, ενώ κυριότερος πολέμιος της ήταν ο Wilfrid Scawen Blunt. Για τις απόψεις που προέκυψαν στον βρετανικό τύπο σχετικά με τη βρετανική παρέμβαση στην Αίγυπτο από το 1882 βλέπε Donal Scott Buchanan, *The British Invasion of Egypt and the Political Press, 1882* (A Thesis in History Submitted to the Graduate Faculty of Texas Tech University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts), Texas Tech University, Lubbock, Texas, 1997.

¹³ Κατά τη διάρκεια μάλιστα της θητείας του στην Ινδία ο Baring εξαιτίας των φιλελεύθερων πολιτικών που ευνοούσε θεωρήθηκε από τους συναδέλφους του και τον αντιβασιλέα ακραίος ριζοσπάστης, χαρακτηρισμός που ανατρέπεται αν ληφθεί υπ' όψιν η τακτική που ακολούθησε στην περίπτωση της Αιγύπτου. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι πριν την ανάληψη της θέσης του ειδικού επιτετραμμένου στην Αίγυπτο, ο Baring υποστήριζε τη διατήρηση της αυτονομίας του αιγυπτιακού κράτους και την ελαχιστοποίηση της βρετανικής εμπλοκής στα εσωτερικά του ζητήματα. Mowat, *ό.π.*, σ. 113, 115-116.

¹⁴ Earl of Cromer, *Modern Egypt. Volume I, II*, Macmillan and Co., London, 1908.

¹⁵ Alfred Milner, *England in Egypt*, Edward Arnold, London, 1894.

¹⁶ Lord Edward Cecil, *The Leisure of an Egyptian Official*, Hodder and Stoughton, London, MCMXXI.

Για τον Baring η Αίγυπτος κατά την άφιξη των Βρετανών αποτελούσε ένα κράτος σε «ημι-πολιτισμένη κατάσταση».¹⁷ Τονίζει την κακοδιαχείριση των αιγυπτιακών δημόσιων οικονομικών, επισημαίνοντας παράλληλα ότι τις προηγούμενες δεκαετίες, δηλαδή προ του 1882, οι τάξεις με επιρροή ευνοήθηκαν κατάφορα σε βάρος του υπόλοιπου πληθυσμού της χώρας, κατάσταση που για τον ίδιο είναι ενδεικτική της διαφθοράς και της κακοδιοίκησης που ενδημεί στις κυβερνήσεις της Ανατολής.¹⁸ Στο συγκεκριμένο σημείο υποβόσκει μια σύγκριση των ανατολικών με τα δυτικά διοικητικά και οικονομικά συστήματα. Παρά το γεγονός ότι θεωρεί τη δυτική τεχνογνωσία ανώτερη, αναγνωρίζει τις ιδιότητες συνθήκες της Αιγύπτου και παραδέχεται ότι παράλληλα με την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων το προηγούμενο διοικητικό σύστημα πρέπει να διατηρηθεί και οι Βρετανοί να εργαστούν εντός του, αν και δεν αποτελεί εύκολο έργο, ακόμα και με τις πρότερες εμπειρίες τους, να αντιληφθούν τις ανατολίτικες επιθυμίες, στοχεύσεις και αντιλήψεις.¹⁹

Επίσης, ο Baring σημειώνει ότι εξαιτίας των ιδιάζόντων συνθηκών στις αποικίες της Ανατολής, προέκυψε η ανάγκη του σχηματισμού μιας ξεχωριστής ομάδας αποικιακών αξιωματούχων οι οποίοι μέσα από την τεχνογνωσία και τις εμπειρίες τους μπορούσαν να τις διοικήσουν αποτελεσματικά, διακρινόμενοι συγχρόνως από την υπόλοιπη βρετανική κοινότητα και αναδεικνυόμενοι ως ειδικοί. Δεν παραλείπει μάλιστα να συμπληρώσει ότι εξαιτίας των ανώτερων ταλέντων τους οι Βρετανοί, αλλά ουσιαστικά οι έμπειροι αποικιακοί αξιωματούχοι, κέρδισαν την εύνοια του αιγυπτιακού πληθυσμού πετυχαίνοντας την εξυγίανση του κράτους.²⁰

Κύριο στοιχείο της προσέγγισης του Baring αποτελούν οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ δυτικών και ανατολικών. Ειδικότερα εμμένει στην «έλλειψη νοητικής συμμετρίας και ακρίβειας ως του κυριότερου χαρακτηριστικού που διαφοροποιεί την παράλογη και γραφική Ανατολή σε σχέση με τη λογική της Δύσης». Επιπλέον μια ακόμα διαφοροποιητική παράμετρος, όπως επισημαίνει, εδράζεται στον κυρίαρχο ρόλο της θρησκείας στην Ανατολή σε σχέση με την εκκοσμικευμένη Δύση. Σημειώνει επίσης ότι οι ανατολίτες χαρακτηρίζονται από μια κατάφορη έλλειψη παρησίας, καθώς τείνουν να συμφωνούν με κάθε άτομο που κατέχει μια θέση ισχύος, επιδεικνύοντας συγχρόνως επιφυλακτικότητα απέναντί του. Για τον Baring, μεταξύ Δύσης και Ανατολής έχει ανοιχτεί ένα πολιτισμικό χάσμα, αφού ακόμα και τα ίδια επιχειρήματα μπορούν να οδηγήσουν στη διατύπωση εντελώς διαφορετικών συμπερασμάτων από έναν δυτικό και έναν ανατολίτη.²¹

Σύμφωνα με τη θεώρηση του βρετανού αποικιακού αξιωματούχου, η βρετανική παρέμβαση στην Αίγυπτο είχε ως μοναδικό στόχο τη σωτηρία της χώρας και αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι χαιρετήθηκε τόσο από τον νόμιμο ηγεμόνα της χώρας και την πλειοψηφία του τοπικού πληθυσμού όσο και από την πλειονότητα των ευρωπαϊκών κρατών. Ωστόσο, ο Baring, εν μέρει αυτοδιαψεύδεται αναγνωρίζοντας ότι η Γαλλία και η Οθωμανική αυτοκρατορία αμφισβητούν το δίκαιο της βρετανικής εμπλοκής,²² σημειώνει όμως ότι «ο Άγγλος ήταν πεπεισμένος ότι η αποστολή του έγκειτο στη διάσωση της αιγυπτιακής

¹⁷ Earl of Cromer, *Modern Egypt, Volume I*, ό.π., σ. 2.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 4-5.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 6-7.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 4, 6.

²¹ Στο ίδιο, σ. 7.

²² Earl of Cromer, *Modern Egypt, Volume II*, ό.π., σ. 123-124.

κοινωνίας, ενώ πίστευε ακράδαντα ότι μπορούσε να το πράξει». Η μέθοδος επίτευξης της διοικητικής και δημοσιονομικής εξυγίανσης που αρχικά είχαν ακολουθήσει οι Βρετανοί ήταν η καθοδήγηση των ίδιων των Αιγυπτίων ώστε να μπορέσουν να υλοποιήσουν το αναγκαίο μεταρρυθμιστικό έργο για την αναμόρφωση της χώρας τους. Ωστόσο, σύντομα αποδείχθηκε ότι επρόκειτο για μια ψευδαίσθηση. Η διαφθορά και η κακοδιοίκηση αιώνων εμπόδιζαν κάθε τέτοιο εγχείρημα, που, σύμφωνα με τον Cromer, συνιστούσε «μια τρύπα στο νερό». Η καθοδήγηση σε καμία περίπτωση δεν επαρκούσε για να παραχθούν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Οι Βρετανοί ήταν αναγκασμένοι όχι μόνο να δείξουν τι έπρεπε να γίνει, αλλά να το πράξουν οι ίδιοι παραμένοντας για τον σκοπό αυτό στη χώρα.²³ Αυτό το συμπέρασμα τον οδήγησε στη μεταβολή της αρχικής του θέσης περί της ταχείας βρετανικής απεμπλοκής από την Αίγυπτο και στην υιοθέτηση μιας άποψης που ήθελε τους Βρετανούς να παραμένουν ως επικυρίαρχοι του αιγυπτιακού κράτους για ένα απροσδιόριστο διάστημα, μέχρι αυτό να εξυγιανθεί πολιτικά, διοικητικά και οικονομικά.²⁴

Ο Baring βέβαια πίστευε ότι η Βρετανία θα ανταποκρινόταν στα καθήκοντά της απέναντι στην Αίγυπτο με βάση τον ορθολογισμό και την πρακτική σκέψη που αποτελούσαν διακριτά στοιχεία της βρετανικής φυλής.²⁵

Ο ιδανικός για υπηρεσία στην αιγυπτιακή δημόσια διοίκηση Βρετανός έπρεπε να διαθέτει ανώτερο χαρακτήρα, όντας ελαστικός και ευπροσάρμοστος. Όφειλε να είναι αυστηρός και κύριος των καταστάσεων, ανεκτικός αλλά όχι αδύναμος, συμβιβαστικός αλλά όχι υποχωρητικός.²⁶

Το μέλλον της Αιγύπτου θα κρινόταν από το κατά πόσο τα ηθικά, πολιτισμικά και πολιτικά αποτελέσματα των βρετανικών ενεργειών θα γίνονταν κτήμα του αιγυπτιακού πληθυσμού. Η απουσία των βρετανικών στρατευμάτων θα οδηγούσε αναπόδραστα στην επιστροφή της Αιγύπτου στην αναρχία και στη βαρβαρότητα. Αυτό οφειλόταν, σύμφωνα με τον Baring, στο αιγυπτιακό σύστημα διακυβέρνησης, στην ασυδοσία του τοπικού τύπου, στην άγνοια και στην ευπιστία της συντριπτικής πλειοψηφίας του αιγυπτιακού πληθυσμού, καθώς και στην έλλειψη αιγυπτίων πολιτικών ικανών να εγκαταστήσουν μια χρηστή διακυβέρνηση. Η βρετανική παρουσία θεωρούνταν ως το μόνο εμπόδιο απέναντι στην επικράτηση αναρχίας και γενικευμένων αναταραχών. Ίσως κάποτε η Αίγυπτος να μπορούσε να αυτοκυβερνηθεί, αλλά μόνο στο μέλλον, σε μια απροσδιόριστη ημερομηνία.²⁷

Το έργο *England in Egypt* του Alfred Milner αποτελεί ένα ακόμα αποκαλυπτικό έργο για τη βρετανική παρουσία στην Αίγυπτο και την κυριαρχούσα βρετανική νοοτροπία σχετικά με την κατάσταση της χώρας. Για τον υφυπουργό οικονομικών της Αιγύπτου, η χώρα αποτελούσε «έναν λαβύρινθο αταίριαστων συμφερόντων, αντικρουόμενων αρμοδιοτήτων και μιας κυριαρχίας αποδομημένης σε απελπιστικό βαθμό».²⁸ Αναφερόμενος στον αιγυπτιακό πληθυσμό, υποστηρίζει ότι «αποτελεί τον πιο πειθήνιο και καλότροπο λαό στον κόσμο, ο οποίος βρίσκεται παγιδευμένος στη λατρεία της πιο μισαλλόδοξης και φανατικής θρησκείας», στοιχείο που έρχεται σε σύγκρουση με την εκκοσμίκευση της Δύσης.²⁹ Παρά τις

²³ Στο ίδιο, σ. 124.

²⁴ Mowat, *ό.π.*, σ. 116-118, 120-122.

²⁵ Earl of Cromer, *ό.π.*, σ. 125.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 281.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 563, 566-567.

²⁸ Milner, *England in Egypt*, *ό.π.*, σ. 4.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 5.

δυσκολίες όμως η Βρετανία κατάφερε να επιφέρει σε μεγάλο βαθμό την πρόοδο και μια γενική βελτίωση του κράτους σε σχέση με την περίοδο του χεδίβη Ισμαήλ. «Το παρόν με το παρελθόν μάλιστα, εάν συγκριθούν, διαφέρουν τόσο πολύ όσο το φως από το σκοτάδι».³⁰

Το κεντρικό μοτίβο που παρατηρείται στον Milner έγκειται στην παρουσίαση των Βρετανών ως σωτήρων της Αιγύπτου, καθώς απέτρεψαν την κατάπτωσή της σε μια κατάσταση απόλυτης βαρβαρότητας και αναρχίας.³¹ Σε διοικητικό επίπεδο ο υφυπουργός σημειώνει ενδεικτικά, με αισιοδοξία, ότι βελτιώθηκε σε σημαντικό βαθμό το σύστημα της εισπραξης των φόρων αποτρέποντας τη διαφθορά των φορολογικών αξιωματούχων οι οποίοι, επειδή δεν πληρώνονταν τακτικά από το αιγυπτιακό δημόσιο, στρέφονταν στην εκμετάλλευση των αγροτικών πληθυσμών. Επίσης, η πάταξη της διαφθοράς αποτελεί έναν γενικευμένο στόχο με την επιβολή ποινικών κυρώσεων σε διεφθαρμένους αξιωματούχους κάθε βαθμίδας, ακόμα και διοικητές επαρχιών. Μερικές επιπλέον επιτυχίες των Βρετανών που υπογραμμίζονται είναι η αύξηση της αγροτικής παραγωγής, η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των αγροτικών πληθυσμών και μια κάποια εξισορρόπηση του εμπορικού ισοζυγίου.³²

Για τον Milner, η στόχευση των Βρετανών σχετικά με τους Αιγύπτιους οφείλει να λαμβάνει υπ' όψιν μια συγκεκριμένη παράμετρο που διακατέχεται από μια έντονη φυλετική αντίληψη· «μια τέτοια φυλή δεν θα αναπτύξει από μόνη της μεγάλους άντρες ή νέες ιδέες, ούτε θα πάρει μέρος στην πρόοδο της ανθρωπότητας. Ωστόσο, με την κατάλληλη καθοδήγηση μπορεί να μείνει ικανοποιημένη με τα απλά πράγματα». Εφόσον δηλαδή η διακυβέρνηση παραμένει χρηστή χωρίς εξωφρενικά επίπεδα διαφθοράς, ο αιγυπτιακός πληθυσμός θα παρέμενε ευχαριστημένος και πειθήνιος.³³ Η αποτυχία του πρότερου συστήματος διοίκησης οφείλεται, κατά τον Milner, στη διαφθορά και στη διάθεση εξυπηρέτησης ιδίων συμφερόντων από μέρους των οθωμανών ανώτερων αξιωματούχων, αλλά και στην τάξη των μεσαίων κρατικών υπαλλήλων, των λεγόμενων εφέντηδων, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από υποτακτικότητα και έλλειψη πρωτοβουλίας, από μεταβλητότητα στάσης, καθώς και από μια τάση προς τη διαφθορά.³⁴ Όλα τα παραπάνω προκλήθηκαν βέβαια από τη γενικευμένη ανικανότητα και αδυναμία του προηγούμενου καθεστώτος, που ευνοούσε αντί να καταπολεμεί την κακοδιοίκηση. Η παρουσία λοιπόν των Βρετανών ήταν απαραίτητη για να οδηγήσει τους αιγύπτιους αξιωματούχους στη σωστή κατεύθυνση, καθώς μπορεί να διέθεταν τις αναγκαίες ικανότητες για να υλοποιήσουν τις μεταρρυθμίσεις, ωστόσο τους έλειπε παντελώς η απαιτούμενη θέληση. Μόνο με τη βρετανική παρουσία θα συνέχιζαν

³⁰ Στο ίδιο, σ. 7.

³¹ Στο ίδιο, σ. 16-17.

³² Στο ίδιο, σ. 254, 257-258, 260.

Σημειώνεται ότι η βρετανική διοίκηση ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ακρίβεια και την πληρότητα των απογραφών και των στατιστικών στοιχείων, ενώ επικεντρώθηκε κυρίως στη λήψη τεχνικών και οικονομικών μέτρων, πετυχαίνοντας μεταξύ άλλων την αύξηση των αγροτικών εξαγωγών, τη συντήρηση των υποδομών της χώρας, την αύξηση των κρατικών εσόδων και των ξένων επενδύσεων. Συγχρόνως, οι βρετανοί ιθύνοντες αδιαφόρησαν για την ανάπτυξη τοπικών βιομηχανιών, καθώς αυτό θα απαιτούσε τη λήψη προστατευτικών ρυθμίσεων. Τέλος, υπογραμμίζεται ότι μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα το αιγυπτιακό δημόσιο χρέος είχε αυξηθεί σημαντικά (άγγιζε τα 116,6 εκατομμύρια λίρες) εξαιτίας κυρίως έργων άρδευσης και υποδομής. Lutfi, *ό.π.*, σ. 658, 660.

³³ Στο ίδιο, σ. 386-387, 389.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 394-397, 400-401.

προς τη σωστή κατεύθυνση και δεν θα επέστρεφαν στις μεθόδους του παρελθόντος.³⁵ Η χρηστή διακυβέρνηση λοιπόν, θα εξασφαλιζόταν χάρη στις θετικές ιδιότητες της βρετανικής φυλής, η οποία με το πρακτικό της αίσθημα θα κατάφερνε να διασφαλίσει την επικράτηση των αρχών της τιμιότητας, του ανθρωπισμού και της δικαιοσύνης.³⁶

Πέρα από τις επίσημες μελέτες-εντυπώσεις των βρετανών ανώτερων αξιωματούχων στην Αίγυπτο, το ενδιαφέρον του ερευνητή κεντρίζεται από τις εναργείς και χιουμοριστικές απεικονίσεις της καθημερινής ζωής ενός βρετανού αξιωματούχου στην αιγυπτιακή διοίκηση, όπως καταγράφηκαν από τον λόρδο Edward Cecil. Περιγράφοντας τη μέρα του στο γραφείο ο Cecil μ' ένα αίσθημα αδιαφορίας, δυσθυμίας και απόγνωσης αναφέρεται στη σωρεία αιτημάτων για εξυπηρετήσεις και στην εμφάνιση επενδυτών με σχέδια που μόνο ζημιά θα προκαλούσαν στο αιγυπτιακό δημόσιο.³⁷ Χαρακτηριστική είναι η αφήγηση της παρουσίας του σε μια συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου, όπου οι διάφοροι υπουργοί προσπαθούσαν να τον πείσουν να εγκρίνει τις προτάσεις τους για το οίκημα που θα αποτελούσε τη θερινή έδρα της αιγυπτιακής κυβέρνησης: πίσω βέβαια από κάθε πρόταση κρυβόταν ίδιον όφελος, είτε μέσω της εξυπηρέτησης ενός γνωστού τους εργολάβου είτε για την εξόφληση των χρεών τους. Ενδιαφέρον έχει και ένα απρόοπτο περιστατικό με την καρέκλα ενός υπουργού να σπάει και τον πρωθυπουργό της Αιγύπτου να υποστηρίζει ότι ακόμα και για την αγορά επίπλων απαιτείται η βρετανική έγκριση. Ο Cecil στο κείμενό του σχολιάζει ότι δεν θα μπορούσε να εγκριθεί η αγορά επίπλων για το πρωθυπουργικό γραφείο, καθώς τότε το σύνολο των υπουργών θα ζητούσε το ίδιο.³⁸ Οι Βρετανοί αποτελούσαν τους ρυθμιστές για κάθε ζήτημα ανεξαρτήτως της εμβέλειάς του.

Κλείνοντας, αξίζει να αναφερθούμε στις παρατηρήσεις του Cecil σχετικά με τους αιγύπτιους δημόσιους υπαλλήλους, τους οποίους αντιμετωπίζει με δυσπιστία. Επισημαίνει ότι απαιτείται να διαβάζει προσεκτικά κάθε υπηρεσιακό έγγραφο που υπογράφει, καθώς οι υφιστάμενοί του εισάγουν προσθήκες με γνώμονα το δικό τους όφελος, ενώ συγχρόνως χαρακτηρίζονται από μια γενικευμένη έλλειψη πρωτοβουλίας. Συμφωνούν άκριτα με κάθε ανώτερό τους είτε γιατί φοβούνται να εκφράσουν τη διαφωνία τους είτε γιατί δεν μπορούν να κρίνουν τη σημασία των υποθέσεων που καλούνται να χειριστούν. Αιτία για τα παραπάνω, σύμφωνα με τον Cecil, είναι η μη ανεπτυγμένη νοημοσύνη τους και η παραδοσιακή κακοδιαχείριση που κυριαρχούσε στο αιγυπτιακό δημόσιο.³⁹

Μέσα από την εξέταση των τριών έργων προκύπτει ότι η Βρετανία παρουσιάζεται ως ο σωτήρας του αιγυπτιακού κράτους από την κακοδιαχείριση και τη διοικητική αδυναμία. Οι Βρετανοί τοποθετούμενοι σε ηγετικές θέσεις στη δημόσια διοίκηση θεωρείται πως εξασφαλίζουν ότι τα πράγματα βαίνουν προς τη σωστή κατεύθυνση, δηλαδή τη διοικητική εξυγίανση. Εντούτοις, οι παρατηρήσεις των αξιωματούχων οδηγούν στο συμπέρασμα ότι και οι τρεις αναγνωρίζουν τις δυσκολίες που έχουν να αντιμετωπίσουν αναγκασμένοι έτσι να μετριάσουν τις προσδοκίες τους. Γίνεται φανερό ότι μια χώρα της Ανατολής δεν μπορεί να υιοθετήσει άμεσα μια δυτικότροπη διακυβέρνηση, χωρίς καν να έχει εξακριβωθεί ποιο είναι το καθεστώς που τελικά ταιριάζει στην περίπτωση της. Εξάλλου η μεταρρύθμιση,

³⁵ Στο ίδιο, σ. 403-404.

³⁶ Στο ίδιο, σ. 407, 437-438.

³⁷ Cecil, *The Leisure of an Egyptian Official*, ό.π., σ. 30-54.

³⁸ Στο ίδιο, σ. 55-69.

³⁹ Στο ίδιο, σ. 70-71.

παρά τις διακηρύξεις των Βρετανών προς την αντίθετη κατεύθυνση, δεν επιδιώκεται με κριτήριο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του αιγυπτιακού πληθυσμού, αλλά τη δημιουργία μιας αποτελεσματικής κρατικής μηχανής που θα μπορεί να εξοφλήσει τους ευρωπαίους πιστωτές της. Τα παραπάνω παρουσιάζουν μια έντονη αναλογία με τον στίχο «when they go to clean a land» της δεύτερης στροφής του ποιήματος του Kipling «A Song of the White Men», όπου ο βρετανός ποιητής θεωρεί ως σκοπό και αποστολή της αποικιακής εξάπλωσης και κυριαρχίας επί των μη ευρωπαϊκών κρατών την εξυγίανσή τους, που θα επιτευχθεί χάρη στην εμπνευσμένη ηγεσία των λευκών, πίσω από την οποία όμως, σύμφωνα με τον Said, υποκρύπτεται η εξάρτηση από τη χρήση βίας ως μέσου εξαναγκασμού και συμμόρφωσης με τις επιταγές της εκάστοτε αποικιακής διοίκησης.⁴⁰

Συνοψίζοντας, υπογραμμίζεται ότι η θεώρηση της Αιγύπτου από τους Βρετανούς, όπως διαπιστώνεται μέσα από τα γραπτά των τριών αξιωματούχων που εξετάστηκαν, διαποτίζεται από μια έντονα φυλετική αντίληψη, η οποία θέτει στη μια πλευρά την αποτελεσματική και κινούμενη με κριτήρια τη λογική και το πρακτικό αίσθημα Δύση, την οποία έπειτα αντιπαραβάλλει με την Ανατολή που κρίνεται ότι διακατέχεται από διαφθορά και άλογα αισθήματα. Η άποψη αυτή οδηγεί στην εμφάνιση χωριστών σφαιρών δράσης για τους αποικιοκράτες και τους αποικιοκρατούμενους και εκλαμβάνει τους δεύτερους ως ακατάλληλους για αυτοκυβέρνηση απαιτώντας έτσι τη διατήρηση και διαίωνιση της ευρωπαϊκής κυριαρχίας.⁴¹

⁴⁰ Edward W. Said, *Orientalism*, Vintage Books. A Division of Random House, New York, 1979, σ. 226.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 228.